

Niekoľko nových poznatkov, získaných pri výskume fasád veže nitrianskeho hradu

BLANKA K. PUŠKÁROVÁ

V súvislosti s plánovanou opravou areálu nitrianskeho hradu, do prvej etapy prác sa zaradila oprava fasád sakrálnych objektov. Pamiatkársky výskum, ktorý predchádzal oprave, sa v rokoch 1983 a 1984 sústredil mimo ďalších stavieb na dominantu areálu – vežu a k nej na východe pristavanej sakristie a na západe pristavaného schodišťa, zabezpečujúceho vertikálne sprístupnenie oboch predchádzajúcich architektúr.

O postupnosti výstavby objektov, tvoriacich areál nitrianskeho hradu sme pomerne dobre informovaní z bohatej literatúry a zachovaných písomných prameňov.

Napriek tomu, že k Nitre sa viaže z 9. storočia pochádzajúci najstarší údaj o existencii kostola na našom území, dodnes ho nevieme bezpečne lokalizovať. Z architektúr zachovaných na hrade je zatiaľ najstaršia známa stavba tzv. Pribino-

Obr. 1. Pohľad na areál nitrianskeho hradu s dominujúcou vežou. Foto 1955, archív ŠUPS.

va kaplnka, ktorá je románska. Postavili ju v prvej polovici 13. storočia, ako to konštatoval v roku 1931 V. Mencl, na základe architektonického rozboru objektu (Böhm-Mencl 1931). Ďalej vieme, že v rokoch 1333–1355 postavili Horný kostol, v rokoch 1622–1642 Dolný kostol, ktorého súčasťou je aj tzv. Pribinova kaplnka. Veľké a dodnes dominantné barokové prestavby a úpravy celého areálu, ale najmä sakrálnych častí z rokov 1710–1732, sú pripísané rakúskemu staviteľovi Františkovi Antonovi Pilgramovi (Voit 1970).

Stavba dodnes jestvujúcej veže sa dáva do súvisu s nitrianskym biskupom Jánom Telegdym (1619–1644), ktorý začal s opravou ťažko poškodeného hradu v roku 1622 (Wagner 1933). Hrad bol poškodený za stavovských povstaní (Fojtík 1977). Dnešná veža je vo svojej podstate renesančná a podľa slohového rozboru ju skutočne môžeme datovať do prvej tretiny 17. storočia. Výskum a následný plošný odkryv veže, vrátane príľahlých objektov, obohatil i keď len v malej miere, naše doterajšie poznatky o tomto areále.

Výskumom sa zistila postupná premena veže, najprv s rytým sgrafitom, neskôr maľovaným tmavosivou až čiernou farbou až k barokovej etape, kedy vežu nadstavili o ďalšie podlažie a na starú hranolovú vežu umiestnili nové veľké okná. Vedľa okna v poslednom podlaží ešte renesančnej stavby namaľovali veľké slnečné hodiny. Oveľa zaujímavejšia bola stavebná hmota týchto stavieb. Postavené boli zo zmiešaného – kamenno-tehlového muriva. Pri stavbe použili v značnej miere starší materiál.

Pri plošnom odkryve sme zistili existenciu značného množstva sekundárne použitých kamenných profilovaných článkov, ktoré pochádzali zo starších stavebných etáp. V týchto troch postupne budovaných stavbách, sme našli profilované neraz i polychromované kamene renesančné, zo 16. storočia, gotické zo 14. ev. zač.

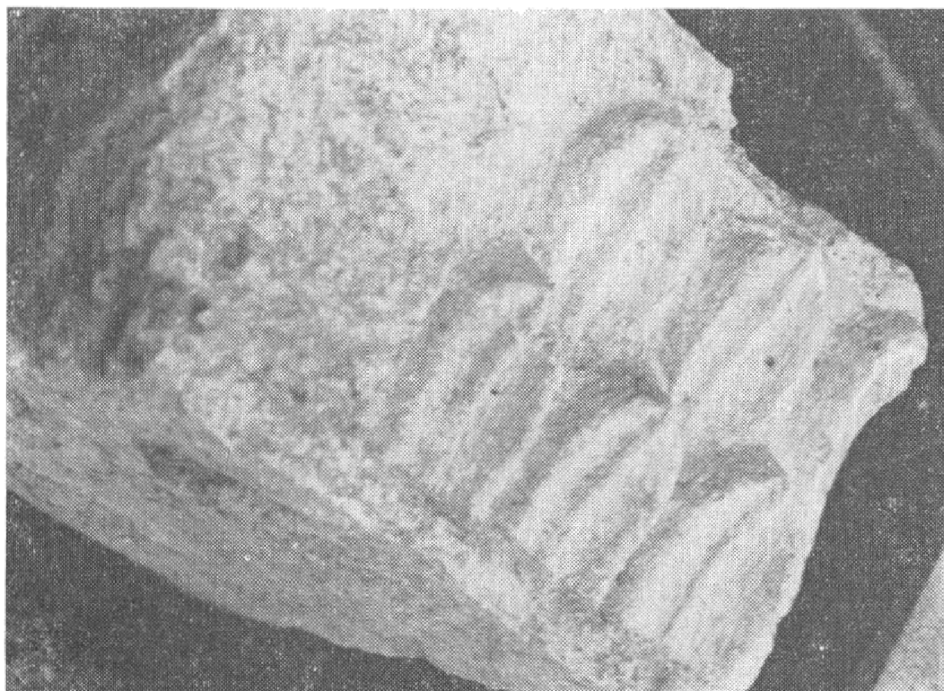

Obr. 2. Severovýchodné nárožie veže so sekundárne zamurovanou reliefnou hlavícou z 11. storočia. Foto Puškárová 1983.

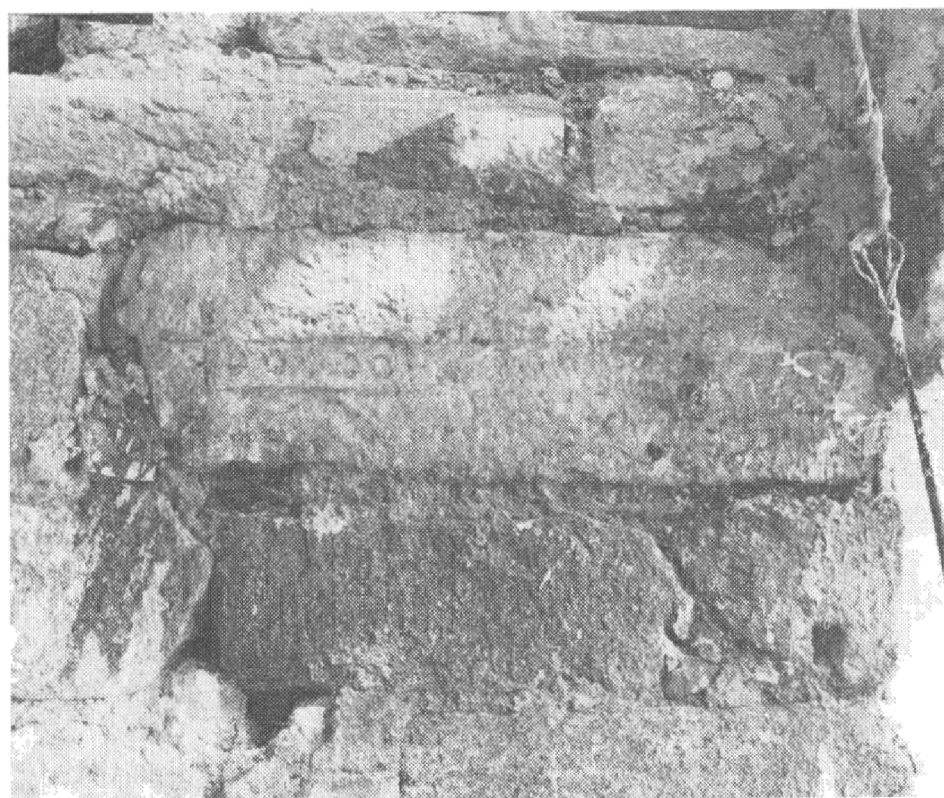
15. storočia a dva mimoriadne zaujímavé a svojim spôsobom hodnotné kamenné články. Jeden z nich predstavuje trojbokú hlavicu s reliéfnou ornamentikou, druhý má zbytky geometrickej maľovanej ornamentiky. Oba kamene majú zhodný materiál – travertín a zatiaľ reliéfnu hlavicu rámcovej datujeme do 11. storočia.

Po grafickom a fotografickom zdokumentovaní sme sa rozhodli najzávažnejšie sekundárne použité články vybrať z muriva. Po reštaurátorskom ošetrení by mali tvoriť súčasť plánovanej expozície vývoja nitrianskeho hradu. Zatiaľ môžeme konštatovať, že najpočetnejšie boli zastúpené gotické architektonické detaily.

Dva travertínové kamene, ktoré sme vybrali z muriva veže – aspoň jeden z nich je priamym dokladom o existencii výstavnej architektúry, jestvujúcej prinajmenej už v 11. storočí a ktorú by sme teoreticky mohli stotožniť s bazilikou, spomínanou v legende o sv. Svoradovi (Chaloupecký 1922).

Obr. 3. Detail reliéfu s kopijovitými listami na trojbokéj hlavici, po vybratí z muriva. Foto Puškárová 1983.

Obr. 4. Juhovýchodné nárožie veže so zamurovaným kameňom, na ktorom sú zbytky výmalby v červeno-čiernej farbe. Foto Sláma 1984.

Trojboká hlavica pravdepodobne ukončovala pilier, alebo pilaster, tri strany má reliéfne spracované, štvrtou bola osadená do muriva. Na dvoch stranách hlavice je štylizovaná rastlinná ornamentika vytvorená z listov a náznaku akantu, na tretej sú dve zjednodušené hlavy, pod nimi pravdepodobne obloha a po strane je umiestnená štylizovaná drobná postavička atlanta. Hlavica bola zamurovaná v poslednom podlaží renesančnej časti veže, na severovýchodnej strane (Puškárová 1984).

Ďalší kameň bol taktiež zamurovaný na nároží veže, ale zo strany juho- východnej. Jednoduchý kamenný blok travertínového muriva mal vyhladenú jednu stranu a na nej bola nepatrná vrstva vyrovnávajúcej vápennej omietky, čím sa vytvoril hladký podklad vo farbe slonovej kosti. Do tejto tenkej vrstvy omietky rane stredoveký maliar umiestnil čiastočne vyhlbením, čiastočne maľbou, pásovú a kruhovú ornamentiku v dvoch farbách, červenej a čiernej. Žiaľ, samotná maľba, ktorá tvorí len rám nejakého ďalšieho, dnes už nezistiteľného výjavu, je v podstate nedatovateľná. Môžeme len usúdiť na základe zhodnosti travertínového kameňa, ktorý je totožný s kameňom použitým na reliéfne spracovanú hlavicu, že oba kamene použili v rovnakom období. Travertín sa nachádzal aj v ostatnom murive veže, ale v amorfných podobách, len ako stavebný materiál.

Nález týchto dvoch fragmentov nás presvedčuje o tom, že až do prvej pol. 17. storočia, kedy postavili renesančnú vežu, jestvovali stavby, z ktorých tieto kamene pochádzali. Podľa gotických nálezov sme usúdili, že patrili ku stavbe neskoršieho Dolného kostola, ktorého súčasťou bola aj tzv. Pribinova kaplnka. Poukazuje na to zhodnosť profilu rebier. Nález dvoch rozdielne profilovaných gotických ostení z portálov, by pripúšťal existenciu dvoch portálov, jeden vedúci do Horného, druhý do Dolného kostola. Miesto, kde sa nachádzal objekt, z ktorého pochádzajú dva travertínové kamene, zatiaľ nevieme identifikovať. V literatúre je známy aj ďalší kamenný fragment, pochádzajúci pravdepodobne z ďalšej hlavice piliera a ktorý sa datuje do 11. storočia. Rastlinný reliéf predstavuje striedanie trojlístého ornamentu v plynulom páse vytvorenom náznakom oblých meandrov. Žiaľ, dnes nevieme, kde sa tento kameň nachádza (Hodál 1933). Pracovne by sme ho mohli zaradiť k dvom horeuvedeným sekundárkam z 11. storočia.

Pri výskume fasády veže sme mohli ďalej konštatovať, že i v nej sú použité románske kvádre, ktoré dodnes vidíme na fasáde tzv. Pribinovej kaplnky. O nej iba niekoľko slov. Celá je postavená z tehál v prvej polovici 13. storočia. Kamenné sú architektonické detaily, ako sú soklové rímasy v interiéri a exteriéri a dvojice stĺpov, resp. len ich časti, v ostení víťazného oblúku. Kamenné kvádre, ktoré sú zachované a viditeľné v exteriéri, sú použité druhotne, teda patria inej stavbe než tej, ktorú označujeme ako Pribinova kaplnka a sú staršie, ako je prvá polovica 13. storočia.

Nález dvoch kamenných fragmentov, patriacich staršiemu objektu, ktorý nevieme zatiaľ lokalizovať, nás nenecháva na pochybách, že niekde tu v areáli nitrianskeho hradu sa nachádzala reprezentačná stavba, označovaná ako bazilika, bezpečne jestvujúca v 11. storočí. Naše poznatky budeme môcť upresniť ďalším výskumom a najmä pri stavebnej realizácii, ktorá nám umožní hlbšie poznať stavebnú štruktúru jednotlivých stavieb a tým aj zamurovaných, sekundárne použitých kamenných detailov.

Literatúra

Böhm J., a Mencl V., Výzkum na hradě nitranském 1930–1931. In PA, XXXVII. 1931. Separát s. 1 n.

- Voit P., A barokk Magyarországon, 1970, s. 37 n.
 Wagner V., Nitriansky hrad a biskupský kostol v dobe baroka. In Nitra, dejiny a umenie nitrianskeho zámku. Trnava 1933, s. 103 n.
 Fojtik J., Nitra v období feudalizmu. In Nitra. Bratislava 1977, s. 41 n.
 Chaloupecký V., Sv. Svorad. In Prúdy VI. 1922, s. 544 n. Ide o tzv. legendu „Vita s. Zoerardi et Benedicti“.
 Puškárová B. K., Doterajšie výsledky výskumu na nitrianskom hrade. In Pamiatky a príroda, r. 1984, č. 1, s. 11 n.
 Hodál J. Kostol Pribinov v Nitre v pravom svetle, Nitra 1933, s. 143.

Zusammenfassung

Einige neue, bei der Untersuchung der Turmfassaden der Burg in Nitra gewonnene Erkenntnisse

In den Jahren 1983 und 1984 hat eine denkmalskundliche Untersuchung der Fassaden von Sakralobjekten im Burgareal von Nitra vor ihrer Instandsetzung stattgefunden. In dieser Untersuchungsetappe konzentrierte sich die Aufmerksamkeit auf die Baudominante des Areals, den Turm und dessen etwas jüngere Anbauten, die Sakristei und das Stiegenhaus.

Den Turm ließ der Bischof von Nitra Ján Telegdy in den Jahren 1622–1642 im Rahmen eines großzügigen Umbaus des ganzen Areals errichten, das während des Ständeaufstands schwere Beschädigungen erlitten hatte. Im Zuge der Untersuchung wurde eine bauliche Veränderung des Turms festgestellt. Das massive, ursprünglich prismatische Bauwerk besaß an den Ecken Sgrafitta, die bald von Wandmalereien abgelöst wurden. In den Jahren 1710–1732 überbaute der österreichische Baumeister F. A. Pilgram den alten Renaissanceturm um ein weiteres Stockwerk und schuf aus den bestehenden die heutigen Fenster.

Bei der Flächenabdeckung wurde festgestellt, daß das Mauerwerk des Turms eine beträchtliche Menge sekundär verwendeter, profilierter und polychromierter steinerner Bauelemente aus der Renaissance, Gotik, ja sogar Romanik enthält. Zu den letzteren gehören zwei Steine; der eine stellt ein dreiseitiges Kapitell aus Travertin mit Reliefornamentik vor, der zweite besitzt eine erhaltene Polychromie, die wahrscheinlich die Umrahmung eines Wandbildes vorstellt, und läßt sich nicht datieren. Der Maler hatte in die dünne Verputzschicht eine streifen- und kreisförmige Ornamentik in schwarzer und roter Farbe teils ausgenommen, teils gemalt. Das Reliefkapitell datiert man vorläufig in das 11. Jahrhundert und der Travertinstein mit der Malerei gestattet nach dem Baumaterial zu schließen dieselbe Datierung.

Der Fund des Reliefkapitells gehört offenbar zu einem Objekt, das man im Areal der Bauten der Burg Nitra vorläufig nicht identifizieren kann. Als ältestes Bauwerk der Burg gilt allgemein die sogenannte Pribina-Kapelle, die aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts stammt. Das einem Pfeiler oder Wandpfeiler beendende Kapitell mit drei unterschiedlich gearbeiteten Reliefs belegt die Existenz eines großartigen Bauwerks, das eine Legende aus dem 11. Jahrhundert als Basilika erwähnt.

Man setzt voraus, daß die geplanten Untersuchungen weiterer Objekte manche noch unklare Fragen zu beantworten helfen werden, die mit der Entstehung der Burg von Nitra zusammenhängen.

Abbildungen

1. Blick auf das Areal der Burg Nitra mit dominierendem Turm. Foto 1955. Archiv ŠÚPS.
2. Nordöstliche Turmecke mit sekundär eingemauertem Reliefkapitell aus dem 11. Jahrhundert. Foto Puškárová 1983.
3. Detail des Reliefs mit lanzenförmigen Blättern auf einem dreieckigen Kapitell, nach der Freilegung aus dem Mauerwerk. Foto Puškárová 1983.
4. Südöstliche Turmecke mit eingemauertem Stein, auf dem sich Reste einer rot-schwarzen Bemalung befinden. Foto Sláma 1984.

